

A review of natural products for burn healing based on the Iranian traditional medicine

Ebrahim Nasiri¹,
Seyed Jalal Hosseinimehr²,
Mohammad Azadbakht³,
Seyed Abdollah Madani⁴

¹ MSc, Department of Anesthesiology, School of Allied Medical Sciences AND Traditional and Complementary Medicine Research Center, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran

² PhD, Professor, Department of Radiopharmacy, School of Pharmacy AND Traditional and Complementary Medicine Research Center, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran

³ PhD, Professor, Department of Pharmacognosy, School of Pharmacy AND Traditional and Complementary Medicine Research Center, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran

⁴ MD, Associate Professor, School of Medicine AND Traditional and Complementary Medicine Research Center, Mazandaran University of Medical Sciences, Sari, Iran

(Received October 13, 2013; Accepted January 5, 2014)

Abstract

Burn is an important life-threatening disturbance for human. The purpose of this study was reviewing natural products recommended by resources of Iranian traditional medicine (ITM) for treatment of burn. We investigated the books of philosophers of Iranian traditional medicine; written sources from the 9th century AD with the words of "Hergh" and "Fire burn" were studied. Bibliography of sources, name of products (plant, animal or mineral), using methods, and the nature of the products were recorded. More details of these natural products were evaluated in recent databases with focusing on burn treatment. 89 natural products to treat burns were presented in 11 traditional written sources. 46.1% of the products were in more than one source. 76.4% of the products were of herbal origin, 15.7% of mineral origin, and 7.9% were of animal origin. Most of the presented products had cold and dry nature. 18% of Materia have been described to have amazing effect or to be extremely beneficial. Some of reported products in the study are approved by the new standard and scientific methods; but most of the cases are not. This is a suitable issue for researchers that would like work on Iranian traditional medicine.

Keywords: Iranian traditional medicine, burn wound healing, traditional books

J Mazand Univ Med Sci 2014; 23(110): 263-76 (Persian).

بررسی مفردات دارویی مؤثر بر سوختگی بر مبنای طب سنتی مکتوب ایران

ابراهیم نصیری^۱

سید جلال حسینی مهر^۲

محمد آزاد بخت^۳

سید عبدالله مدنی^۴

چکیده

سابقه و هدف: سوختگی به عنوان یک اختلال مهم تهدید کننده سلامت انسان‌ها می‌باشد. هدف از این مطالعه، معرفی فراورده‌های طبیعی مورد توصیه منابع مکتوب طب سنتی ایران برای درمان زخم‌های سوختگی بود.

مواد و روش‌ها: جامعه مورد بررسی در این مطالعه مروری منابع مکتوب طب سنتی ایران از قرن دوم هجری و قمری بودند که با واژه‌های سوختگی و حرق مورد بررسی قرار گرفت. متغیرهایی مثل نام مفرده، منبع مفرده (گیاهی، حیوانی و معدنی)، روش استفاده از مفرده و طبیعت آن، استخراج و طبقه‌بندی شد. همچنین مستندات جدید برای فراورده‌های ثبت شده در منابع مکتوب در سایت‌های معتبر با استفاده از نام علمی فراورده و سوختگی جستجو شد.

یافته‌ها: ۸۹ فراورده طبیعی برای درمان سوختگی در کتب طب سنتی معرفی شد. ۴۶/۱ درصد موارد در منابع و ادوار مختلف توصیه شد. ۷۶/۴ درصد (۶۸ مورد) از فراورده‌های معرفی شده، دارای منشأ گیاهی، ۱۵/۷ درصد دارای منشأ معدنی و ۷/۹ درصد دارای منشأ حیوانی بودند. قسمت اعظم فراورده‌های معرفی شده، دارای طبیعت سرد و خشک بودند. ۱۸ درصد از مفردات معرفی شده به غایت نافع و یا دارای اثر شگفت‌انگیز توصیف شدند.

استنتاج: بعضی از فراورده‌ها، در قالب روش‌های علمی و استاندارد امروز دنیا، مورد تأیید قرار گرفت؛ اما برای بقیه موارد معرفی شده در این مطالعه، بستر مناسبی برای محققین علاقمند با رویکرد بهره‌گیری مناسب از منابع مکتوب طب سنتی ایران وجود دارد.

واژه‌های کلیدی: طب سنتی ایران، التیام سوختگی، کتاب سنتی ایران

مقدمه

می‌دهند و ۸۱ درصد سوختگی‌ها در منازل اتفاق می‌افتد و به دلایل مختلف مثل طولانی بودن فاصله دسترسی به مراکز تخصصی سوختگی و یا تفاوت‌های بومی و فرهنگی، اقدام به خود درمانی می‌نمایند (۳-۶).

روش‌های درمانی رایج برای درمان زخم‌های سوختگی و داروهای مورد استفاده مثل سولفودیاژین نقره با عوارض جانبی متعددی همراه می‌باشد که در مطالعات مختلف به آن اشاره گردید (۷-۹).

درمان اختلالات و بیماری‌ها با فراورده‌های طبیعی و گیاهان دارویی دارای سابقه‌ای به اندازه قدمت انسان بر روی کره زمین است (۱). سوختگی به عنوان یک اختلال و عارضه مهم، تهدید کننده حیات و سلامت انسان‌ها می‌باشد که در کشورهای در حال توسعه و فقیر، از گستردگی بیشتری برخوردار است (۲). هزاران نفر در کشورهای مختلف دنیا و از جمله ایران، در هر سال جان خود را به دلیل سوختگی از دست

E-mail: sjhosseinim@yahoo.com

مؤلف مسئول: سید جلال حسینی مهر - ساری: کیلومتر ۱۷ جاده دریا، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، دانشکده داروسازی، گروه رادیوفارماسی.

۱. مربی، گروه بیهوشی، دانشکده پیراپزشکی و مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران

۲. استاد، گروه رادیوفارماسی، دانشکده داروسازی و مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران

۳. استاد، گروه فارماکولوژی، دانشکده داروسازی و مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران

۴. دانشیار، گروه گوش و حلق و بینی، دانشکده پزشکی و مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل، دانشگاه علوم پزشکی مازندران، ساری، ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۲۱ تاریخ ارجاع جهت اصلاحات: ۱۳۹۲/۸/۲۶ تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۱۰/۱۵

مرتبط با سلامت در دنیا و سازمان بهداشت جهانی به مبنای طب سنتی کشورها، معرفی و تبیین روش‌های درمانی برای بیماری‌های مختلف در جهت ارتقای سطح سلامت رو به گسترش است (۱۸، ۱۷، ۱۱)؛ برای درمان یا تبیین بیماری‌های مختلف از جمله سردردهای مشارکتی و بیماری‌های قلبی-عروقی با استفاده از متون طب سنتی ایران مطالعاتی انجام شده است (۲۱-۱۹). اما در زمینه معرفی مفردات و روش‌های درمانی زخم‌های سوختگی مبتنی به منابع مکتوب، پژوهش‌های جامعی یافت نگردید و یا مطالعات محدودی بر روی بعضی از فراورده‌های گیاهی در فازهای اولیه و آن هم نه با رویکرد بر مبنای طب سنتی ایران انجام گردید. به طور کلی، با توجه به وجود منابع عظیم طب سنتی، تحقیقات در مورد طب سنتی ناکافی بود (۲۴-۲۲).

در این تحقیق مهم‌ترین رکن طب سنتی ایران یعنی منابع مکتوب طب سنتی ایران مورد بررسی قرار گرفت و هدف از این مطالعه، معرفی مفردات و فراورده‌های طبیعی مورد توصیه منابع مکتوب طب سنتی ایران برای درمان زخم‌های سوختگی بود. نتایج این تحقیق می‌تواند برای محققان و پزشکان جهت درمان سوختگی مفید باشد.

مواد و روش‌ها

این مطالعه، مروری (Narrative review) بود و جامعه مورد بررسی در آن کتاب‌های طب سنتی ایران بود که صاحب اثر آن‌ها از حکمای اثرگذار طب سنتی ایران بودند. کتاب‌های مورد بررسی در این مطالعه شامل فردوس الحکمه حکیم علی ابن ربن طبری (قرن ۲ و ۳ هجری قمری)، الحاوی حکیم رازی، قانون فی الطب شیخ الرئیس بوعلی سینا، تحفه المؤمنین حکیم مؤمن، اکسیر اعظم حکیم اعظم خان، قانونچه در طب حکیم چغمینی، مخزن الادویه، طب اکبری، ذخیره خوارزمشاهی، خفی علایی، الاغراض الطیبه و المباحث العلالیه حکیم سید اسماعیل جرجانی، کامل الصناعه الطیبه حکیم علی ابن عباس الاهوازی و شرح الاسباب و العلامات حکیم نفیس از حکمای طب سنتی و همچنین منابع مرتبط به آن‌ها بودند (۳۱-۲۵، ۱۸-۱۱).

مکتب طب سنتی ایران به عنوان یک مکتب طب کامل و پویا، جهان را به عنوان نظام احسن و آفریده خالق حکیم و علیم می‌نگرد. ریشه طب سنتی ایران به هزاران سال قبل می‌رسد. مدارک و مستندات موجود برای درمان بیماری‌های مختلف مثل زخم‌های سوختگی، از زمان‌های قدیم وجود دارد که بسیاری از آن‌ها در کتاب‌های طب سنتی ایران ثبت شده است. بعضی از این منابع مثل فردوس الحکمه حکیم ابن ربن طبری، الحاوی حکیم رازی و قانون در طب حکیم بوعلی سینا، شرح الاسباب و العلامات حکیم ابن نفیس و کتاب‌های طب دیگر مربوط به حکمای طب سنتی ایران، صدها سال در دانشکده‌های پزشکی مختلف و اروپایی به عنوان منبع اصلی، تدریس می‌شد. پزشکان و حکمای طب سنتی ایران، با شناخت از خواص و طبیعت پدیده‌ها و استفاده از فراورده‌های متعدد و با شیوه‌های عملکردی متفاوت اقدام به پیشگیری و حفظ سلامتی و درمان اختلالات و بیماران مختلف می‌نمودند. پایه‌های اساسی طب سنتی و شالوده علت‌شناسی بیماری‌ها و درمان آن‌ها بر مبنای اخلاط چهارگانه خون، بلغم، صفرا و سودا و تعادل مزاج‌ها بنا نهاده شده است (۱۳-۱۰).

منابع و کتاب‌های اصلی پزشکی در طب سنتی ایران سوختگی را در دو مرحله قبل از ایجاد آبله (تاویل) و بعد از ایجاد آبله طبقه‌بندی می‌کنند. با توجه به ویژگی‌های زخم‌های سوختگی در این مراحل از نظر مزاجی، درمان‌های مختلف با استفاده از فراورده‌های طبیعی را در نظر گرفتند که قادر باشند این بحران ایجاد شده را به وضع متعادل درآورند و بر همین مبنای، از شناختی که نسبت به طبیعت فراورده‌های گیاهی، معدنی و حیوانی داشتند، استفاده می‌نمودند و این فراورده‌ها در سال‌های متمادی به تجربه حکمای طب سنتی ایران در آمده است و در منابع مکتوب به رشته تحریر در آمد (۱۶-۱۴، ۱۰).

با وجود پیشرفت در درمان بیماری‌های مختلف از جمله زخم‌های سوختگی، معرفی داروهای مؤثر و کاربردی هنوز برای درمان زخم‌های سوختگی ضرورت دارد؛ زیرا روش‌های درمانی جاری عوارض و مشکلاتی را در پی دارد (۱۰، ۸). از آن جایی که رویکرد عمومی مردم و مراکز علمی

سردی در اول، دوم و یا سوم طبقه‌بندی شود و همین‌طور برای سایر کیفیت‌ها مثل گرمی، تری و خشکی این طبقه‌بندی میسر است که با افزایش طبقه، شدت بیشتر آن کیفیت در مفرده مورد نظر تلقی می‌گردد (۲۸، ۲۷).

مستندات جدید برای فرآورده‌های ثبت شده در منابع مکتوب در سایت‌های معتبر مانند Science direct، Pubmed، Iranmedex و SID با استفاده از واژه‌ها و نام علمی فرآورده و سوختگی جستجو شد و در صورت انجام مطالعات بالینی به خصوص در فاز سوم کارآزمایی بالینی که بر مبنای روش‌شناسی درست علمی روز انجام شده بود، جمع‌آوری گردید و مورد ارزیابی در دو مکتب طبی قرار گرفت. نتایج مطالعه با استفاده از آمار توصیفی در جدول خلاصه و توصیف شد. شیوع مصرف و تنوع تکرار فرآورده در دوره‌های مختلف در منابع مکتوب جمع‌بندی و ثبت گردید.

یافته‌ها

فرآورده‌های طبیعی مورد استفاده در درمان سوختگی

۸۹ فرآورده طبیعی برای درمان سوختگی در ۱۱ منبع مکتوب طب سنتی معرفی شده است که در جدول شماره ۱ مشخص شده‌اند. منابع مورد استفاده در این مطالعه مربوط به قرن ۱۳-۲ هجری قمری بودند (۳۸-۱۶). بر همین اساس، فراوانی تکرار یک فرآورده برای درمان سوختگی در منابع مختلف طب سنتی ایران در همه موارد وجود نداشت و ۴۶/۱ درصد از فرآورده‌ها در بیش از یک منبع، در ادوار مختلف توصیه شده بود (جدول شماره ۲).

۷۶/۴ درصد (۶۸ مورد) از فرآورده‌های معرفی شده در منابع، دارای منشأ گیاهی و ۱۵/۷ درصد (۱۴ مورد) دارای منشأ معدنی و ۷/۹ درصد (۷ فرآورده) دارای منشأ حیوانی بودند. برای درمان زخم‌های سوختگی، بهتر است از مرکبات (ترکیب چند مفرده فرآورده طبیعی) استفاده گردد. به‌طور معمول، مخلوط کردن و ترکیب چندین مفرده با هم با محوریت یک مفرده طبیعی و اغلب گیاهی همراه با فرآورده‌های حیوانی و معدنی به شکل‌های مختلف ذرور، طلی (طلا) و مرهم توصیه شده است (۳۹-۲۷، ۱۶-۱۴).

واژه‌های سوختگی، انواع سوختگی، حرق و حرق‌النار و روش‌های درمانی آن به صورت مشاهده مستقیم تمامی قسمت‌های کتاب‌های فوق‌مورد جستجو و یادداشت‌برداری قرار گرفت و در فرم جمع‌آوری داده‌ها ثبت گردید. فرم جمع‌آوری داده‌ها در این مطالعه شامل متغیرهایی مثل اطلاعات کتاب‌شناختی یا منبع طب سنتی، نام مفرده، منبع مفرده (گیاهی، حیوانی و معدنی)، روش استفاده از مفرده (ذرور، طلی، ضماد، مرهم و به تنهایی) و یا در ترکیب با مفردات دیگر به شکل مرکب) و همچنین ویژگی‌های سوختگی و طبیعت فرآورده مورد توصیه برای درمان سوختگی در منابع مکتوب طب سنتی استخراج شد.

شدت تأثیر فرآورده در این تحقیق در ۴ طبقه تفکیک شد: طبقه اول اصطلاحاتی مثل به کار می‌رود، التیام دهنده است، مسکن است، مؤثر است، رفع سوختگی می‌کند، تدبیر می‌شود، مفید است و سودمند است؛ طبقه دوم عباراتی مانند نافع است، رافع است، مجرب شده است (تجربه شده است)؛ طبقه سوم شامل بی‌عدیل است، نظیر ندارد، بی‌نظیر است، به غایت نافع است، بسیار نافع است؛ و طبقه چهارم شامل اثر شگفت‌انگیز دارد، معجزه می‌کند، بسیار سریع‌الاثرب است و نافع جدا؛ طبقات بالاتر اثربخشی بیشتری برای التیام زخم سوختگی تلقی می‌گردد (۲۶، ۲۵).

بر اساس مبانی طب سنتی ایران، تمامی موجودات و اجسام مادون فلک قمر (ماه) از ارکان یا عناصر چهارگانه آتش، هوا، آب و خاک تشکیل شده‌اند و این عناصر چهارگانه به ترتیب دارای کیفیت یا طبیعت گرم و خشک، گرم و تر، سرد و تر و سرد و خشک هستند و در بدن انسان این عناصر به اخلاط چهارگانه صفرا، دم، بلغم و سودا شناخته می‌شود که به ترتیب دارای کیفیت گرم و خشک، گرم و تر، سرد و تر و سرد و خشک هستند.

به‌طور کلی، وقتی مزاج یک فرآورده مفرده و یا مرکب به صورت درجه‌بندی از کیفیات، بیان می‌شود؛ یعنی موجب بروز آن کیفیت در بدن می‌گردد. برای مثال، اگر داروی مفرده سرد و خشک است یعنی موجب سردی و خشکی در بدن می‌شود. ضمن این که ممکن است بر اساس ویژگی‌های کیفیت، درجات مختلفی از آن کیفیت ذکر شود، برای مثال به صورت

جدول شماره ۱: فراورده‌های طبیعی مورد استفاده برای درمان زخم سوزشگی بر مبنای منابع مکتوب طب سنتی ایران

ردیف	نام فراورده	نام علمی	شیوه مصرف	شدت اثر	موارد استعمال زخم سوزشگی	طبیعت مفرده	منبع
۱	همیشه بهار	Calendula officinalis	ضماد با آرد جو	مجرب	زخم کهنه و سوزشگی آتش	دوم سرد و اول خشک	۳۰
۲	اقاقیا، قرظ (صمغ عربی)	Minosa milotical	ضماد- ضماد با سفیده تخم مرغ در قیل آبله- با موم و روغن و یا جوشانده میوه (صمغ افاقیا)	مجرب، مفید و سودمند است	سوزشگی آتش و قیل از ناول	سرد و خشک و مجفف (سرد دوم) و خشک (سوم)	۳۰، ۳۲
۳	انند یا سرمه (نوعی سنگ است که با سرب مخلوط است)	Antimony	با پیه تازه به شکل ضماد	مجرب	سوزشگی آتش، چراحت و ضد عفونت و چرک	سرد دوم) و خشک (سوم) و مجفف	۳۰، ۳۱
۴	اسفیداج یا سفیداب (اسفیداج الرصاص یا سفیداب سرب) (Pbco ^۳) و مرهم اسفیداج	Cerrusite (Pbco ^۳)	ذرور و ضماد با روغن گل و یا عنب العلب سفیداب و مرداسنگ و سرکه یا سفیداب قلعی با گل ارمنی و سفیده تخم مرغ مرهم اسفیداج یا مرداسنگ	مجرب و مفید است، نافع و بسیار خوب	زخم‌ها و سوزشگی و سوزشگی قیل از آبله اسفیداج برای بعد از آبله	سرد و خشک (سرد دوم و سوم) و خشک در دوم)	۳۰-۳۵
۵	آس یا مورد	Myrtus communis L.	با روغن زیتون به شکل ضماد، برگ خشکیده آس و یا به شکل مرهم و یا ضماد برگ له شده آن با موم و روغن گل	مجرب، خوب، سودمند و نافع	سوزشگی آتش و زخم چرکین و ترشعی	در اول سرد و در دوم خشک	۳۲، ۳۶، ۱۶، ۳۰
۶	خرقه یا بقله الحمقائ	Portulaca Oleracea	ضماد با آرد جو + شیر به برگ تازه اش	به غایت نافع است، خوب است	سوزشگی آتش و اورام حاره پاشیدن پودر خرقة	در سوم سرد و تراست زخم چرکین	۳۰، ۳۲ (۱۵، ۱۶)
۷	توت یا بیضی و شامی (توت شیرین و ترش)	Monus alba	طلای برگ با روغن زیتون و یا ضماد برگ‌های له شده توت در روغن	آمزوده شد، بهبود می‌بخشد	سوزشگی آتش و قروح	شیرین یا در اول گرم و در دوم تر ترش یا در دوم سرد و در اول خشک	۳۰، ۳۲ (۳۰، ۳۲)
۸	خاکستر نعلب یا رویاه	Fox cinder	خاکستر پوست رویاه	مفید است	سوزشگی آتش	گرم	۳۰
۹	حرفش یا کنگر	Cynara scolymus	ضماد ساقه کنگر و ضماد ساخته شده از ریشه گیاه	مفید است، سودمند است	سوزشگی آتش	نخمش که در دوم گرم و در اول خشک است (نخمش از جو بزرگ تر است)	۳۰، ۳۲
۱۰	حمام یا حبق نبی	Porrotia persica (Hamamelidaceae)	ضماد برگ	نافع است	سوزشگی آتش	در آخر اول سرد و خشک است (برگش شیه برگ بستان افروز)	۳۰
۱۱	سرگین کیوتر و چلغوز کیوتر	Stool pigeon	ضماد با آرد جو و با روغن زیتون یا مرهم آن با روغن و کتان	مفید است، اثر شگفت‌انگیز (بسیار خوب)	سوزشگی آتش و زخم سوزشگی	گرم و خشک	۳۰، ۳۲، ۱۶
۱۲	حنا	Lawsonia inermis L.	ضماد آن با مفردات دیگر مثل زعفران و همچنین طلای آن با مفردات دیگر و یا مالیدن جوشانده برگ گیاه	مفید است، خوب است، اثر خوبی دارد	سوزشگی آتش و قروح و سوزشگی قیل آبله	مرکب القواء، مایل به سردی و در دوم خشک	۳۰، ۳۲، ۳۶
۱۳	نان کلاغ و به مازندران تچلیک (پتیرک یا خجازی) یا انجلیک	Malva L.	ضماد با روغن گل یا زیتون و ضماد برگ پتیرک	نافع، التیام دهنده، بسیار خوب، نظیر ندارد	سوزشگی آتش، باد سرخ و سوزشگی قیل ناول	در اول سرد و دوم تر- ۱۷۰	۳۰، ۳۲، ۱۴
۱۴	خطمی (بی گل باشد)	Athaea officinalis	ضماد با روغن زیتون، برگ خطمی به شکل ضماد یا طلا با مفردات دیگر، ضماد برگ	سریع الاثر، بسیار خوب	سوزشگی آتش و سوزشگی قیل و بعد از آبله	سرد و تر و گرمی معتدل- ۱۸۰	۳۰، ۳۲، ۱-۴
۱۵	ختی یا سریش (برگی شیه به کرات دارد) از خانواده Liliaceae	Eremurus spectabiils MB	عصاره برگ با سفیدی تخم مرغ + آب برگ با سفیدی تخم مرغ به صورت طلا	نافع است	سوزشگی آتش	در آخر دوم گرم و خشک- ۱۸۰	۳۰
۱۶	دلپ یا چنار	Platanus orientalis	ضماد برگ تازه و میوه و پیه ذرور برگ خشک شده	نافع، مفید و به غایت مجفف است	سوزشگی آتش و تحفیف قروح	سرد و تر و قابض و پوست و نمر بسیار سرد و خشک- ۲۰۰	۳۰، ۳۱
۱۷	زیتون، مصلحش عسل است	Olea europaea L.	ضماد میوه نارس یا آب زیتون	نافع و خوب است	سوزشگی آتش و سوسه سر و آب زیتون در زخم تازه و بلافاصله بعد از سوزشگی	رسیده آن گرم در اول و باقوت قابض و نارس آن سرد و به غایت خشک- (سرد و خشک)-	۳۰، ۳۷، ۳۰
۱۸	سفرجل یا به	Cydonia	طلای به‌دانه	به غایت نافع	سوزشگی آتش و رفع حرارت آفتاب	در دوم سرد و تر و با قوه قابضه- ۲۴۸	۳۰
۱۹	سلق یا چغندر	Heterodera schachtii	طلای برگ پخته	مجرب	سوزشگی آتش	مرکب القواء و قابض و تر- ۲۵۳	۳۰
۲۰	سسم یا کنجد	Sesamen indicicum	طلای دانه کنجد و ضماد ساخته شده از کنجد	مجرب، بهبودی اثر سوزشگی	سوزشگی آتش و خارش بدن و آثار به جای مانده از سوزشگی را از بین می‌برد	گرم و تر	۳۰، ۳۲

جدول شماره ۱: فراورده‌های طبیعی مورد استفاده برای درمان زخم سوختگی بر مبنای منابع مکتوب طب سنتی ایران (ادامه)

ردیف	نام فراورده	نام علمی	شیوه مصرف	شدت اثر	موارد استعمال زخم سوختگی	طبیعت مفرده	منبع
۲۱	صدف یا حلزون	Melanopsis praemorsa L.	طلای حلزون با سفیدی تخم مرغ	نافع	سوختگی آتش	سرد و خشک یا ۲۸۴	۳۰
۲۲	کاج- صنوبر	Populus	ذرور پوست ریشه طلای آن با مخلوط برگ آن و مرداستگ و دخان کندر. ضماد صندل سرخ با کافور و روغن	نافع، مفید است، پوست بسیار خوب است	سوختگی آتش و رفع درد ضربه التهام زخم و قروح، سوختگی آب گرم، در مرحله دوم زخم سوختگی	سوم گرم و خشک و پوست قابض و محجف- ۲۸۷	۳۱، ۳۸ ۱۶، ۳۰
۲۳	سرگین گوسفند ماده یا میش یا ضان		طلای سرگین با سرکه طلا یا موم و روغن گل گداخته	مورد استفاده، مجرب	سوختگی آتش	در دوم گرم و تر- ۲۸۹	۳۰، ۳۱
۲۴	عنب الثعلب	Orchis latifolia um	ضماد برگی و دانه	به غایت موثر	سوختگی آتش، باد سرخ و زخم آبله	در دیم سرد و خشک و ملطف و قابض است- ۳۰۸	۳۰
۲۵	قرع یا کدو (کدوی سبز و کدوی رومی)	Cucurbitaceae	پوست خشک سوخته با روغن تازه	نافع است	سوختگی آتش	در دوم سرد و تر	۳۰
۲۶	کلس یا نوره		ضماد آهک مغسول و پوسته تخم مرغ	مفید	سوختگی آتش		۳۰
۲۷	لادن یا لادن یا قیستوس	Cistus landaniferus L.	طلای برگ با روغن گل و یا ضماد گل سفید رنگ آن با آمیخته موم و روغن زیتون تازه	مؤثر، تسکین دهنده، بهبود می‌دهد	سوختگی آتش، التهاب زخم‌های کهنه	در دوم گرم و در اول خشک- ۳۷۵	۳۰-۳۲
۲۸	لبلاب یا ککو به مازندرانی یا عشق یا جل المساکین یا لکو یا کیران	Convolvulus arvensis	برگ عصاره آن با موم و روغن ضماد برگ تازه طبع شده- یا له شده گل‌های این گیاه و یا شیره گیاه با موم و روغن گل ترکیب شود سودمند است	مفید، مؤثرترین است	سوختگی آتش و جراحات عظیم و خینه و سوختگی آتش	در دوم سرد و خشک مرکب القوا ۳۰۸-۳۲	۳۴ ۳۰-۳۲
۲۹	لوزالمر یا بادام تلخ	Amigdalus	خاکستر آن (ذرور) ضماد خاکسترریشه درخت و روغن بادام	مفید	سوختگی آتش و سوختگی دهان	گرم و خشک	۳۱، ۳۶ ۳۰
۳۰	مداد یا مرکب (دوده درخت صنوبر) یا تنوب	Pinus pineal	طلا با سرکه یا روغن تخم کتان و دوده درخت صنوبر و ضماد و له شده ریشه‌های نازک صنوبر و یا ضماد پوست و برگ له شده در روغن	مفید، بسیار سودمند است، بهبود می‌بخشد	سوختگی آتش و سوختگی پوست با آب جوش	در دوم گرم و خشک	۳۰، ۳۲
۳۱	مردانگ مرداسنج یا مرداستگ (سرب و قلع بدون آهن)	Pb and tin(Lead oxide)	طلای با روغن مورد و روغن گل سرخ صاف و زرد رنگ آن با آب و جو بیزند و سفید شود. ذرور مرداستگ آهک و مرداستگ اصلاح شده در گل سرخ و ایجاد ضماد	مفید	سوختگی آتش و التهاب‌های عمیق و رویانده گوشت صالح برای سوختگی با روغن و سوختگی قبل آبله	غیر مغسول آن گرم و خشک است، اما مغسولش سرد و خشک است- محجف است	۳۶، ۳۸ ۳۰، ۳۱
۳۲	هندبای بری یا کاسنی	Cichorium intybus	ضماد برگ کاسنی و یا بیخ کاسنی با سفیداب و سرکه (تخم و ساقه آب کاسنی و جو کوبیده و زرده تخم مرغ با روغن گل آمیخته کنند	نافع، سودمند، خوب	سوختگی آتش و التهابات اعضا و درمان سوختگی	در اول سرد و خشک- ۴۴۶	۳۴، ۳۶ ۳۰
۳۳	ابوخلسا (حنا العول) یا هوجویه	Armedia euchroma	طلای ریشه با روغن گل و یا فیرونی آن در روغن زیتون	مجرب شد	سوختگی با آتش و جراحات	گرم و خشک در اول و دوم	۳۱
۳۴	سرو یا ابله یا دبراو یا سرو کوهی	Juniperus sabina	ضماد برگ پخته در مخلوط با سرکه ضماد برگ با آرد جو سوخته غسل داده برگ سرو ضماد برگ گیاه با عسل	نافع و مفید است	سوختگی آتش و التهاب جراحات و اسکار سوختگی را از بین می‌برد	در اول گرم و در سوم خشک	۳۱، ۳۲
۳۵	سوسن غیر (زرد صحرایی و سفید) یا آویشن واقعی	(Thymus serpyllum L.)	طلای آن با سرکه و آرد گندم طبخ ساقه در روغن گل	نافع	سوختگی آتش و آب گرم و تسکین اورام حاره	در اول گرم و تری و خشکی معتدل (گرم و خشک)	۳۱
۳۶	باقلا	Vicia faba	پوست بیرون باقلای تازه و برگ ضماد شود	مجرب	سوختگی آتش	کل باقلا گرم است ولی طبیعت تازه آن سرد و تر و بعد سرد و خشک	۳۱
۳۷	بول یا ادرار	Urine	جوشیده آن جهت شستشو	بی‌عذیل	شستشوی سوختگی	گرم و خشک (۲۵۳)	۳۱
۳۸	پونی		گیاهی در سقف خانه‌ها و دیوارها	نافع	تسکین سوزش، جلوگیری از آبله سوختگی	گرم و تر- ۲۵۵	۳۱
۳۹	(سنگی به رنگ خون است) شادنج یا شادنه یا مجرالدیم یا حجرالظور	Blood-colored stone	مغسول آن ساییده و با گشنیز ادغام شود طلای آن برای سوختگی	بی‌عذیل، مفید	جراحات و سوختگی آتش		۳۱، ۳۳

جدول شماره ۱: فرآورده‌های طبیعی مورد استفاده برای درمان زخم سوختگی بر مبنای منابع مکتوب طب سنتی ایران (ادامه)

ردیف	نام فرآورده	نام علمی	شیوه مصرف	شدت اثر	موارد استعمال زخم سوختگی	طبیعت مفرده	منبع
۴۰	خمان یا رقصا، آطفی (خمان صغیر)	<i>Sambucus nigra</i> (Caprifoliaceae)	ضماد برگ تازه تنها یا با آرد جو	نافع	برای جراحات، تسکین اورام حاره و سوختگی آتش	مخفف در دوم سرد و خشک- ۴۰۰	۳۱، ۳۳
۴۱	خشتی یا سریش	Liliaceae	آب برگ با سفیدی تخم مرغ به صورت طلا	مفید	سوختگی آتش	در آخر دوم گرم و خشک- ۴۰۴	۳۱
۴۲	شپ یا زاک سفید (شبه زاج است) (سولفات مناسف پتاسیم و آلومینیوم)	$Al_2(SO_4)_3 \cdot 3H_2O$ $Al_2(SO_4)_3 \cdot nH_2O$	طلای محلول آن در آب و پاشیدن آب	مؤثر	سوختگی آتش و منع آبله و ضد تعریق	در دوم گرم و در سوم خشک	۳۱
۴۳	زنجفر یا شنگرف	Kind of stone	سنگی است که ذرور آن به تنهایی یا با موم و یا روغن	نافع	سوختگی آتش و رویانیدن گوشت	گرم و خشک در دوم	۳۱، ۳۳
۴۴	سنياد یا سنگی در له‌آباد هند	Kind of stone	ضماد آن با سفیده تخم مرغ طلای برگ با سفیده تخم مرغ ضمامد و یا	مسکن	سوختگی آتش و مسکن و ضد التهاب	در دوم سرد و خشک است	۳۱
۴۵	کلم یا کربن	<i>Brassica spinosa</i>	ریشه و برگ آن با سفیده تخم مرغ خاکستر آن با سفیده تخم مرغ روی زخم سوخته	مفید، رافع، سودمند و مؤثر است	سوختگی پوست از آتش	در دوم سرد و تر ریشه و برگ اول گرم و دوم خشک	۳۰-۳۲
۴۶	زعفران	<i>Corocus sativus</i>	مخلوط با مفردات دیگر	بسیار خوب	سوختگی آتش	در دوم گرم و آتش	۳۰، ۳۲
۴۷	طلایشیر	<i>Bambusa bambos</i> Druce	ذرور برگ گل سرخ و نبات سفید	به کار می‌رود	سوختگی	در دوم سرد و در سوم خشک	۳۱
۴۸	قطن یا پنبه		ضماد برگ تازه	رفع سوختگی	تحلیل اورام و رفع آبله و سوختگی آتش	دوم گرم و خشک	۳۰، ۳۱
۴۹	کیرا یا گون (سفیدش بهتر است)	<i>Asbragalus gummifer</i>	ضماد صمغ درخت	مناسب است	زخم حاره و یارد	گرمی و سردی معتدل (سرد و خشک)	۳۱
۵۰	گل مهندی شبه گل سرخ است یا گل مهدی	<i>Rosa damascena</i>	آب کوبیده ریشه، برگ و شاخه مرتب و سریع مالیده شود	رافع سوختگی، مفید	رافع سوزش آتش و آب گرم و آبله، بر سوختگی قبل از تاول بمالند	گرم و تر	۳۱، ۳۳
۵۱	کندر	<i>Frankincense</i>	با پیه خوک و یا پیه بط و مرهم با مفردات دیگر	کاربرد دارد و خوب است	آتش سوختگی و زخم و قروح	گرم و خشک در اول، دوم	۳۱، ۳۶
۵۲	لسان الحمل یا بارتنگ	Plantaceae	ضماد و ذرور برگ	نافع	سوختگی آتش و حرق النار و جراحات عمیق	سرد و خشک	۳۱
۵۳	ترجس یا ترگس	<i>Narcissus poeticus</i> L	ضماد گل با عسل و یا آمیخته کردن پیاز له شده ترگس با عسل	مسکن است، سودمند است	سوختگی آتش و التیام دهنده جراحات	در سوم گرم و خشک	۳۱، ۳۲
۵۴	روغن گل	<i>Rosa gallica</i>	روغن گل با زرده تخم مرغ	مؤثر و سودمند است مفید است	سوختگی و التهاب و ورم سوختگی و بعد از آبله و شکافتن با سوزن		۱۴، ۳۴-۳۶
۵۵	سفیدی تخم مرغ	Egg-White	مالیدن سفیدی تخم مرغ با پارچه، آب یخ و برف سرد شود و بگنجانند. سفیدی با سیاهی دوات بمالند. طلای سپیده با روغن گل و یا به صورت ضمامد با مخلوطی با زیت ترکیب با سایر مفردات و ترکیب با خاکستر مو	تدبیر می‌شود، مفید است، خوب است	قبل از تاول سوختگی با آتش، آب گرم و روغن در سرد کردن و تسکین درد سوختگی نظیر ندارد	سرد و تر در دوم	۳۲، ۳۳، ۳۵، ۱۴
۵۶	زرده تخم مرغ	Yellow egg	ترکیب با سایر مفردات و ترکیب با خاکستر مو	بسیار فایده دارد	سوختگی با آب جوش	مرکب القوا و مایل به گرمی در اول	۳۰
۵۷	عدس	<i>Lens culinaris</i> medic	ضماد عدس پخته بمالند و یا ترکیب با گل سرخ و یا مفردات دیگر	تدبیر می‌شود، مفید است	سوختگی در قبل از آبله		۱۵، ۳۳، ۳۶، ۱۴
۵۸	گل ارمنی (یک نوع خاک است) یا گل رومی	Armani Soil	طلای گل ارمنی با سرکه و آب	مفید است، خوب است	سوختگی در قبل از آبله		۳۳، ۳۶
۵۹	خاکستر مویز Vitaceae	<i>Vitis Vinifera</i> L	طلای خاکستر مویز با تخم مرغ مخلوط شود	بسیار نافع	سوختگی عضو با آب گرم		۳۸
۶۰	تره یا کراث	<i>Allium porrum</i> (Liliaceae)	پخته شده آن در آب و گود تره خشک شده	خوب و مفید است	زخم سوختگی چرکی و عفونی شده و ضمامدش برای زخم‌ها مفید است		۱۶

جدول شماره ۱: فراورده‌های طبیعی مورد استفاده برای درمان زخم سوختگی بر مبنای منابع مکتوب طب سنتی ایران (ادامه)

ردیف	نام فراورده	نام علمی	شیوه مصرف	شدت اثر	موارد استعمال زخم سوختگی	طبیعت مفرده	منبع
۶۱	پونه کوهی	<i>Mentha longifolia</i>	مخلوط با مفردات دیگر به شکل مرهم	بسیار خوب است	سوختگی و زخم‌های پوست		۱۶
۶۲	درخت گز یا طرفا	<i>Tamarix gallica</i>	پودر برگ درخت گز و یا خاکستر درخت گز	خوب است، بهبود می‌بخشد	زخم سوختگی و خشک کردن زخم سوختگی		۱۶
۶۳	خرنوب	<i>Ceratonia siliqua L.</i>	ذرور	خوب است	زخم سوختگی		۱۶
۶۴	ریم نقره (نقاله نقره)	<i>Skoria arguroy</i>	مرهمی که در مخلوط با مفردات دیگر درست می‌شود	بسیار خوب	زخم سوختگی و سایر زخم‌های پوست		۳۲
۶۵	ریم سرب (نقاله سرب)	<i>Molubdos burnt lead</i>	مرهم مخلوط آن با مفردات دیگر	بسیار خوب	مانع گوشت نابهجا		۳۲
۶۶	گیاه هفت بند	<i>Polygonum Avicular</i>	گیاه خرد شده هفت بند، دارای موسیلاژ، کمپرس بروی تاول و سوختگی	بسیار خوب	زخم سوختگی	گرم و خشک و قابض	۳۲
۶۷	کافور	<i>Cinnamomum camphora</i>	مخلوط با مفردات دیگر و عصاره	بسیار خوب و سودمند است	زخم سوختگی و قبل از تاول	سرد	۳۲، ۳۶
۶۸	آرد برنج	<i>Oryza satival</i>	به صورت مرکب و طلا یا به شکل مرهم در ترکیب با مفردات دیگر مثل نمک اندرانی و خاکستر پای ماکیان	خوب و نافع است	سوختگی بعد آبله و سوختگی با آتش و روغن داغ	گرمی ملایم و خشکی دوم	۳۲، ۳۶
۶۹	بنفشه	<i>Viola oclorata</i>	طلای روغن بنفشه با آرد برنج و یا با سفیداب و یا ضماد روغن بنفشه در ترکیب با سبیده تخم مرغ	مجرّب و نافع است	سوختگی با آب جوش و سوختگی زیاد و عفونت عضله		۳۲، ۳۶
۷۰	جو	<i>Hordeum vulgare'</i>	طلای آرد جوی شسته شده با مفردات دیگر و یا ضماد با آب جو سوخته شده با زرده تخم مرغ (بسیار سودمند) +	خوب، بسیار سودمند	سوختگی قبل آبله و سوختگی با آب جوش	در آخر اول سرد و خشک	۳۲، ۳۶
۷۱	مرهم آهک و مرهم نوره	<i>Lime cream</i>	ضماد آن در ترکیب با مفردات دیگر	خوب و نافع است	سوختگی بعد از آبله و سوختگی ب آتش و روغن داغ	خشک کننده و قابض	۳۲، ۳۶
۷۲	گلنار	<i>Balauation</i>	مرهم آن در ترکیب با مفردات دیگر و یا ضماد برگ انار که در آب حل شود	خوب	بعد از دریدمان سوختگی		۳۶، ۳۹
۷۳	سرکه کهنه	<i>Old vinegar</i>	به شکل طلا و یا ضماد با مفردات دیگر	خوب	سوختگی قبل و بعد آبله		۳۶
۷۴	زرده تخم مرغ	<i>Chicken egg yolk</i>	ضماد و ترکیب با خاکستر مو	بسیار فایده دارد	سوختگی با آب جوش	مرکب القوا و مایل به گرمی اول	۳۶
۷۵	گشنیز	<i>Coriandrum sativum L.</i>	ترکیب با مفردات دیگر	سودمند	در هفته اول سوختگی و یا قبل از تاول	سرد و خشک و مرکب القوا سفید و زرد آن در سوم سرد و	۱۴، ۳۶
۷۶	صندل	<i>Red Saunders-Santalum album White Sandal Wood</i>	عصاره چوب و برگ	سودمند	سوختگی قبل از تاول	در دوم خشک و سرخ آن در دوم سرد و در سوم خشک	۱۶، ۳۶
۷۷	حیل المساکین یا قیسوس یا عشفه	<i>Hedera helix</i>	ضماد گل‌های سرخ و سفید و سیاه با موم ذوب شده و روغن زیتون و یا جوشانده برگ این گیاه مصرف شود	سودمند است	سوختگی قبل از تاول		۳۲، ۳۶
۷۸	صبر زرد	<i>Aloe vera</i>	ترکیب با مفردات دیگر و یا له شده صبر	مفید است	سوختگی با آتش و یا زخم‌های پوستی همراه با ترشحات چرکین		۳۲، ۳۵
۷۹	شنبلیله یا خلوه	<i>Telinonella foenum Gracum L.</i>	آمیختن روغن آن با موم و یا عصاره روغن شنبلیله	سودمند است	سوختگی‌های پوست و ترک‌های پوست		۳۲
۸۰	هوفاریقون (اندروسامن)	<i>Hypericum ciliatum L.</i>	ضماد برگ له شده گیاه	سودمند است	درمان سوختگی ناشی از آتش		۳۲
۸۱	بارهنگ یا بلتاین	<i>Plantago majorl</i>	ضماد برگ‌های له شده گیاه برای سوختگی	خوب و سودمند است	سوختگی‌های ناشی از آتش، آماس گرم		۳۲
۸۲	توت	<i>Morus alba</i>	ضماد برگ‌های له شده توت در روغن	بهبود می‌بخشد	سوختگی آتش		۳۲
۸۳	گیاه آبنگه یا حشیشه الزجاج یا هلکسینی	<i>Parietaria diffusal(Urticaceae)</i>	به شکل ضماد	تأثیر درمانی خوبی دارد	سوختگی آتش		۳۲
۸۴	حی العالم یا ایزون	<i>Sempervivum arboretum</i>	ضماد برگ گیاه از خانواده Crasulaceae	اثر خوبی دارد	سوختگی آتش	سرد و خشک	۳۲
۸۵	حمیرا یا خنس الحمار یا الخوسا	<i>Alkanna tinctoria</i>	ضماد ریشه گیاه با روغن زیتون و موم	سودمند است	سوختگی آتش		۳۲

جدول شماره ۱: فراورده‌های طبیعی مورد استفاده برای درمان زخم سوختگی بر مبنای منابع مکتوب طب سنتی ایران (ادامه)

ردیف	نام فراورده	نام علمی	شیوه مصرف	شدت اثر	موارد استعمال زخم سوختگی	طبیعت مفرده	منبع
۸۶	گردو یا جوز	Juglans regia	پودر مغز گردوی کهنه کوبیده شده و روغن گردو	خوب است و بهبودی می‌بخشد	زخم سوختگی در حال تبدیل شدن به ناصور	در دوم گرم و در اول خشک	۳۲
۸۷	علف جای	Hypericum perforatum	ضماد میوه و برگ‌های له شده	باعث بهبودی می‌شود	سوختگی آتش و بهبودی زخم عفونی		۳۲
۸۸	کبر یا لگبی	Capparis spinosa	ریشه گیاه با سرکه پخته شود	سودمند و مؤثر است	برای سوختگی ماهیچه‌ها و گستگی آن و کاستن درد مفید است		۳۲
۸۹	شاه‌سیرم	Ocimum minimum L.	دانه آن با آب سرد شکم روی ناشی از سوختگی را بند می‌آورد	سودمند است	شکم روش در سوختگی		۳۲

جدول شماره ۲: فراوانی تکرار فراورده‌های طبیعی درمان کننده زخم‌های سوختگی بر حسب تعداد منبع مکتوب

تعداد منبع مکتوب	تعداد (درصد)
یک	۴۸ (۵۳/۹)
دو	۲۳ (۲۵/۸)
سه	۹ (۱۰/۱)
چهار	۷ (۷/۹)
شش	۲ (۲/۳)

بالینی برای قروح مورد تأیید قرار دادند (۴۵-۴۳، ۸). نتایج در مطالعات جدید نشان دهنده این است که فراورده‌های طبیعی که اغلب برای زخم‌ها استفاده می‌شوند، دارای تانن فراوانی هستند و یا خاصیت آنتی باکتریال دارند که به ترمیم زخم‌ها کمک می‌کنند؛ هر چند تعدادی از فراورده‌های گیاهی آزمایش شده جدید مانند گیاه چای و یا کیوی در منابع مکتوب مشاهده نگردید (۵۲-۴۵).

از مجموع فراورده‌های اقتباس شده از متون طب سنتی بر حسب شدت تأثیر در التیام سوختگی، ۴۷/۲ درصد (۴۲ فراورده) در طبقه اول، ۳۴/۸ درصد (۳۱ مورد) در طبقه دوم، ۱۵/۷ درصد (۱۴ مورد) در طبقه سوم و ۲/۳ درصد (۲ مورد) در طبقه چهارم فراورده‌ها قرار گرفتند و برای طبقات بالاتر، اثربخشی بیشتری تلقی گردید.

روش‌های درمان سوختگی در طب سنتی

به طور کلی سوختگی مرضی حاد و در اثر افزایش حرارت از اسباب خارجی ایجاد می‌شود و ممکن است موجب سوء مزاج، تفرق الاتصال، ورم و ایجاد زخم و از بین رفتن عضو شود. درمان اصلی سوختگی در طب سنتی به صورت موضعی است و رژیم‌های غذایی خاص و در بعضی مواقع فصد توصیه می‌شود. معالجه سوختگی آتش در دو مرحله باید مورد توجه قرار گیرد. در مرحله اول هدف این است که با تبرید کردن (سرد کردن) و دفع مضرات حرارت، از ایجاد آبله (تاوول) در محل سوختگی جلوگیری شود که این کار با کمک فراورده‌های سردی بخش که گزنه هم نباشند مثل کافور و صندل ایجاد می‌شود. روش بهتر برای سرد کردن، استفاده از خرقه‌ای (پارچه) است که به کمک آب یا برف سرد شده باشد و به صورت مستمر استفاده شود

همچنین نتایج تحقیق نشان داد که قسمت اعظم فراورده‌های معرفی شده دارای طبیعت مرکب سرد و خشک بودند. فراوانی طبیعت‌های مرکب فراورده‌ها در جدول شماره ۳ نشان داده شد و بقیه موارد دارای طبیعت ساده بودند و یا گزارش نشده بودند. طبیعت سوختگی گرم است و رطوبت غریبه را به دنبال دارد.

جدول شماره ۳: فراوانی فراورده‌ها بر حسب طبع آن‌ها

طبع فراورده	درصد	تعداد
سرد و خشک	۳۱	۵۹/۶
سرد و تر	۷	۱۳/۵
گرم و تر	۶	۱۱/۵
گرم و خشک	۱۸	۳۴/۶

به طور کلی زخم‌های سوختگی در منابع طب سنتی در دو وضعیت قبل از ایجاد آبله (تاوول) و بعد از ایجاد آبله تقسیم‌بندی گردید. نتایج حاصل از بررسی در منابع اطلاعاتی جدید، گویای این است که فراورده‌های طبیعی مثل عسل برای ترمیم زخم‌های سوختگی اثربخش بوده است (۴۲-۳۹). همچنین تحقیقات جدید اثربخشی آلوورا را در مطالعات حیوانی و یا

استفاده از گیاه آلوورا برای درمان زخم‌ها و گسستگی‌های پوست و درمان زخم‌های کهنه همراه با ترشحات چرکین سودمند و مفید است (۳۱).

بعد از حذف و دبریدمان (Debridement) بافت‌های عضلانی عفونی که با کمک روغن بنفشه و سفیداب انجام می‌شود، به کارگیری مرکب گلنار، گل سرخ، کندر و روغن گل و سفیداب مناسب است.

اصطلاحات متون طب سنتی در این تحقیق

غسل نوره: آهک را در ظرفی می‌ریزیم و آب به آن اضافه می‌کنیم و بر هم می‌زنیم و می‌گذاریم تا ته‌نشین شود و سپس آب را دور می‌ریزیم و تا هفت بار تجدید آب می‌کنیم و آن گاه آهک باقی مانده را خشک می‌کنیم که به این فرایند غسل نوره می‌گویند (۲۹).

منابع دیگری اشاره دارند که از آب آهک و روغن نارگیل به اندازه مساوی با هم مخلوط کنیم و بهم بزیم تا سفید شود و در محل سوختگی بمالیم، مفید است (۳۸).

مرهم نوره: آهک را هفت بار غسل می‌دهیم و سپس خشک می‌کنیم و با ۴ قسمت (اوقیه) چغندر تازه و ۲ قسمت گوگرد و ۳ شمع تمیز و ۶ قسمت روغن به صورت مرهم در می‌آوریم که به آن مرهم نوره گویند و یا مرهم نوره را با آهک هفت بار می‌شویم و خشک می‌کنیم و روغن گل خام و یا روغن مورد و یا روغن کنجد در داخل ظرف قرار می‌دهیم و با پنبه آغشته می‌کنیم. همچنین مرهمی دیگر که کار مرهم نوره را می‌کند، به این صورت است که خاکستر پای ماکیان و خاکستر نمک اندرانی و آرد برنج و سبده ارزیر ساییده شده و سبده تخم مرغ و روغن بنفشه درست شود (۵۳، ۳۱، ۱۴).

غسل مرداسنج: مرداسنج را نرم بسایند و به میزان چهار انگشت آب بر روی آن بریزند تا بایستد و تا یک هفته هر روز ۳ بار به هم بزنند و سپس تجدید آب کنند (آب آن را عوض کنند) و این عمل در هر هفته تکرار شود تا ۴۰ روز (۶ هفته) و بعد مرداسنج غسل داده شده را خشک کنند و استعمال نمایند (۲۹).

(کمپرس شود). البته سرما یا تبرید زیاد برای درمان سوختگی توصیه نمی‌شود؛ زیرا باعث احتباس حرارت و فساد آن می‌گردد و استفاده از مرخی و مفتح مثل روغن‌ها که بازکننده و خارج‌کننده حرارت می‌باشد به غایت نافع است. روغن بنفشه و کافور و سفیدی تخم مرغ و موم نیز تجربه شده بود.

در مرحله دوم که بعد از ایجاد تاول است، استفاده از فراورده‌های زدااینده و مجفف (خشک‌کننده) با طبیعت معتدل و گرمی و سردی متوسط توصیه شده است و اگر زخم سوختگی مرطوب است، بهتر است از فراورده‌هایی که قدرت تجفیف بیشتر و یا اثر خشکاندن بیشتر و چربی کمتری دارند، استفاده شود و اضافه کردن عسل به دارو مناسب است؛ اما اگر زخم خشک باشد، فراورده‌هایی که تری بیشتری دارند و یا اضافه کردن روغن و موم مناسب است (۵۴، ۵۳، ۳۷، ۳۵، ۱۶، ۱۴). بعضی از منابع مکتوب توصیه نموده‌اند که مفردات مختلف در مرحله قبل از تاول به صورت طلی مورد استفاده قرار گیرد و سه فراورده در این وضعیت مورد تأکید بیشتری قرار داشت: الف) برگ خطمی با آرد جوی شسته شده و برگ کاسنی کوفته با روغن گل سرخ به شکل طلی استفاده شود. ب) سبده تخم مرغ و روغن گل آمیخته شود و با قیولیا و گل ارمنی به شکل طلی در آید. ج) برگ خطمی یا برگ خبازی به شکل پخته شده و بعد از خروج لیف‌ها به شکل طلی سودمند است.

بعد از تاول با تهیه ضماد همراه با ترکیب کردن با مرهم آهک، سفیداب ارزیز و مرداسنج که به وسیله گل سرخ مرئی (تربیت و پرداخته) شده است و با مقداری سرکه کهنه مفید است و در مواقعی که تاول‌های زیادی همراه با سوزش و درد شدید همرا باشد، مصرف خوراکی سکنجین ساده و گلاب به نسبت مساوی و به همراه انار و شکر سفید خوب است و همچنین تغذیه آب غوره و دانه انار و زرشک توصیه گردیده است. استفاده از مرکب آرد برنج و سفیداب و مجفف‌ها و مرهم نوره به شکل طلی مفید است. بهترین تغذیه در زمان سوختگی، مصرف عناب، آلو، شربت نیلوفر، شربت آلو در هفته اول بعد از سوختگی و مصرف جوشانده خطمی و گل بنفشه و نیلوفر از هفته دوم به بعد است (۳۵).

آبله و سوزش زیاد و وجع کاربرد دارد و از مصرف مواد غذایی مثل روغن و چربی باید خودداری شود. مرهم نوره و یا مرهم کافوری و مرهم نیمه مغسول نیز مفید است (۳۲). قابض: به معنای گیرنده است و فراورده‌های قابض برودت دارند:

ذرور: داروی ساییده‌ای است که ذرات آن به صورت خشک بر عضو پاشیده می‌شود. برای مثال ذرور سوخته شوید، مجفف زخم‌های چرکین است (۳۶).

طلا یا طلی: دوی مایع رقیق القوامی است که به عضو مالیده می‌شود و مانند ضماد نیاز به بستن ندارد (۳۶). ضماد: دوی مایع غلیظ القوام نرمی است که به عضو مالیده می‌شود و سپس روی آن بسته می‌شود. ضماد می‌تواند با موم روغن یا بدون آن باشد، مثل ضماد پخته اسفناج یا ضماد گل بنفشه (۳۶).

بحث

نتیجه اصلی این مطالعه برای درمان زخم‌های سوختگی در منابع مکتوب طب سنتی ایران نشانگر این است که بیش از ۷۶ درصد از فراورده‌های معرفی شده را دارای منشأ گیاهی، ۱۵/۷ درصد را دارای منشأ معدنی و ۷/۹ درصد را دارای منشأ حیوانی معرفی کردند. ۴۶/۵ درصد از فراورده‌ها حداقل توسط دو منبع مکتوب و یا بیشتر از آن، برای درمان سوختگی مفید شناخته شدند و ۵۹/۶ درصد فراورده‌ها نیز دارای طبیعت سرد و خشک بودند.

به نظر می‌رسد که فراورده‌های خشک و قابض طبیعی بیشتر مورد توجه حکمای طب سنتی ایران قرار داشتند و شاید دلیل مهم آن، توجه به رطوبت غریبه در زخم‌های سوختگی باشد که با آن فراورده‌ها امکان برقراری تعادل در مزاج زخم سوختگی برقرار می‌شد و از طرف دیگر، با عنایت به طبیعت گرمی در سوختگی‌ها نیاز به فراورده‌های سرد نیز مورد توجه حکما بوده است؛ به گونه‌ای که قسمت اعظم فراورده‌های معرفی شده شدت‌های مختلفی از مزاج سردی و خشکی را داشتند و مطالعات جدید نیز اولین گام درمانی را برای

مرداسنگ مغسول: مرداسنگ و نمک برابر بردارند و روی آن آب بریزند و در آفتاب قرار دهند و چند بار آب را عوض کنند تا سفید گردد. اگر مرداسنگ مغسول با سفیده تخم مرغ و سرکه و زهره (صفرا) گاو به صورت طلا در آورند، بر قرحه اثر دارد و اگر مرداسنگ مغسول را با روغن گل آمیخته کنند، بعد از سوختگی، زخم و آبله را رفع اثر می‌کند و مفید است (۳۷، ۲۹).

رماد الشعیر: خاکستر جو را با آب ۳ تا ۵ بار شستشو دهند و آب باقی مانده را با زرده تخم مرغ مخلوط کنند که برای سوختگی با آب جوش مفید است (۵۳، ۳۱).

مرهم ایض: سفیده کاشغری مرداسنگ هر یک ۵ درم، موم سفید ۱ اوقیه، روغن گل ۲ اوقیه و کافور اضافه شود؛ این مخلوط برای تسکین درد و سوزش حرق النار و آب گرم مفید است (۳۷). مرهم رال: کافور قیصوری رال و کات هندی هر یک ۴ مثقال بکوبند و با روغن گاو تازه مساوی آن در ظرف آهنی گذاشته (ابتدا رال جوش بخورد و بعد کات ریخته شود و بعد از سرد شدن استفاده شود که برای حرق النار و رویانیدن گوشت صالح و دفع گوشت فاسد مفید است و برای جراحات کهنه و زخم هم مجرب شده است (۳۷)).

مرهم کافوری: جهت کل قروح حاره و سوختگی آتش مجرب است (۴ قسمت موم + ۵ قسمت روغن گل گذاشته + سفیداب قلعی ۱۰ قسم + کافور قیصوری) مرهم ساخته شود (۳۷، ۲۹، ۵۳).

مرهم هوچوبه: تنگار (شنگار) نام دارد و برای زخم‌ها نافع است. هوچوبه را نرم بسایند و با روغن کنجد و موم مرهم سازند و یا طلای آن با روغن گل مورد استفاده قرار گیرد (۳۰، ۲۹).

مرهم سفیداب کافوری: برای حرق النار مفید و رافع است و رافع درد بواسیر و سوزش شقاق لب و مقعد نیز می‌باشد. موم سفید یک قسمت (مثقال)، روغن گل گذاشته ۵ قسمت و سفیداب و مرداسنگ هر کدام یک قسمت ساییده و مخلوط، به شکل مرهم شود و بعد از گرم کردن، سفیده تخم مرغ و مقداری کافور اضافه گردد (۳۷).

نتایج نشان می‌دهد که مرهم سفیداب در سوختگی بعد از

پیشگیری از عفونت زخم سوختگی، مهم قلمداد می‌کند و خشک بودن زخم به این جهت اهمیت دارد (۲۷، ۳۹). از آن جایی که پوست از نظر کیفیات اربعه (حرارت، برودت، خشکی و رطوبت) معتدل‌ترین عضو بدن می‌باشد، در درمان‌های توصیه شده در طب سنتی به این کیفیات توجه ویژه‌ای شده است (۳۳، ۵۴).

با توجه به این که مزاج سردی و خشکی در یک داروی مفرده و یا مرکبه در طب سنتی اخلاطی ایران، کیفیت یبوست و خشکی را در پی دارد و در واقع، همراه داشتن قسمت خاکی، عاملی برای کاهش رطوبت تلقی می‌شود. به همین دلیل، این فراورده‌ها اثرات التیام‌بخشی بر زخم‌های سوختگی بر جای می‌گذارند. البته بسیاری از داروهای ذکر شده مربوط به درمان سوختگی بر مبنای طب سنتی مکتوب ایران، با استفاده از شاخص‌های مطرح در علم جدید برای به کارگیری در نمونه‌های انسانی توجیه‌پذیری ندارد؛ هر چند سالیان متمادی مورد تجربه و استفاده قرار می‌گرفت.

در روش‌شناسی علمی روز، جهت دستیابی به بهترین اثربخشی، به کارگیری یک فراورده باید مراحل مختلف آزمایشگاهی، حیوانی و فازهای مطالعات بالینی را سپری کند و در صورت اثربخشی، استفاده از آن فراورده ترویج می‌شود؛ اما فراورده‌های معرفی شده که با توجه به نگاه حکمای طب سنتی ایران بر مبنای طب اخلاطی برای درمان بیماری‌های مختلف و از جمله سوختگی‌ها استفاده می‌شد، هنوز بر مبنای نگاه علمی جدید مورد تطبیق قرار داده نشده‌اند و یا تعداد محدودی از آن فراورده‌ها مورد مطالعه قرار گرفته‌اند؛ مثل عسل که یافته‌ای مربوط به آن در پژوهش‌های اخیر، با متون مکتوب طب سنتی ایران همسو است (۴۰-۴۲). همچنین در مورد فراورده آلوورا، که منابع مکتوب طب سنتی ایران آن را به صورت ترکیب با فراورده‌های دیگر طبیعی جهت زخم‌ها مفید قلمداد کردند، روش‌های علمی جدید نیز مفید بودن آن را برای التیام زخم‌های سوختگی مورد تأیید قرار داد (۴۳-۴۵).

هر چند مطالعات بالینی کمی برای فراورده‌های مندرج در کتاب‌های طب سنتی ایران در پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی

ممکن است وجود داشته باشد؛ اما مطالعات حیوانی و آزمایشگاهی برای تعدادی از فراورده‌های طب سنتی مرتبط با زخم‌های سوختگی انجام شده است که نتایج همسو با منابع مکتوب را نشان داده‌اند. بررسی انجام شده در منابع جدید نشان داد که برخی از فراورده‌های معرفی شده مثل مورد و عصاره هیدروالکلی گیاه بابونه در مطالعات حیوانی مورد بررسی قرار گرفتند و در التیام زخم‌های سوختگی مؤثر بودند. این فراورده‌های طبیعی در منابع مکتوب طب سنتی به عنوان داروهای سرد و خشک توصیه گردیده است. این گیاهان حاوی تانن فراوان می‌باشند و مطالعات تکمیلی نشان دهنده این است که هر چه میزان تانن در یک گیاه دارویی بیشتر باشد، خاصیت ضد باکتریایی و ضد التهابی بیشتری دارد و در درمان و بهبودی زخم‌ها مؤثرتر است. همچنین تانن‌ها به طور پایه‌ای فعالیت‌های آنتی‌اکسیدانی و فعالیت ضد ویروسی و ضد باکتریایی بالقوه دارند (۴۶-۴۹).

پیربلوطی و همکاران در مطالعه خود خواص ترمیم‌کنندگی در سوختگی مربوط به گل‌های پنیرک و ریشه سرخ گیاه را در مقایسه با داروی استاندارد کرم سولفادیازین از نظر سطح سوختگی و ویژگی‌های هیستوپاتولوژیکی بررسی کردند و نتیجه گرفتند که این دو فراورده نیز برای درمان زخم سوختگی در مطالعه حیوانی مؤثر بودند (۵۰). نتایج این مطالعه نیز با فراورده معرفی شده در منابع طب سنتی ایران همخوانی دارد و در بررسی وضعیت گیاه پنیرک مشخص گردیده است که دارای موسیلاژ فراوانی است و بعضی از فراورده‌های مندرج در متون که برای زخم‌ها معرفی شده‌اند مثل خطمی، بنفشه و به‌دانه نیز این ویژگی را دارند و احتمال می‌رود با جذب رطوبت مازاد در منطقه سوخته، ترمیم بافت را تسریع نمایند و همچنین اثرات آنتی‌اکسیدانی و ضد باکتریایی این گیاهان دارویی، در التیام زخم مؤثر است.

بخشی از فراورده‌های معرفی شده در منابع، روغن‌ها می‌باشند که به صورت مفرده و یا مرکبه توصیه شده بودند. روغن‌هایی مثل روغن کنجد، روغن زیتون و روغن گل سرخ که پایه بسیاری از ضمادهای معرفی شده در طب سنتی برای ترمیم زخم‌های سوختگی قلمداد گردید. مطالعه‌ای توسط

است (۵۳، ۳۳).

با عنایت به این که به طور تقریبی، تمامی گیاهان دارویی سرد و خشک معرفی شده در منابع مکتوب طب سنتی ایران که برای سوزشگی کاربرد دارند، دارای تانن فراوانی هستند و همسویی با اثبات تأثیر داروهای گیاهی دارای تانن در التیام زخم‌های سوزشگی در فاز حیوانی جدید، این بستر وجود دارد که به کارگیری دیگر فرآورده‌های سرد و خشک معرفی شده، با روش‌های علمی جدید هم تطبیق داده شود و اثربخشی آن‌ها مورد ارزیابی قرار گیرد.

معرفی فرآورده‌های متنوع در خصوص درمان زخم‌های سوزشگی در منابع مکتوب طب سنتی ایران مبتنی بر نگاه همه جانبه و کلی نگر به پدیده‌های طبیعت، انسان، بیماری‌های مربوط و همچنین تجربیات و مشاهدات متعدد توسط حکمای طب سنتی ایران می‌باشد. هر چند استفاده از آن فرآورده‌ها طی صدها سال، تجربه ارزشمندی را به دنبال دارد؛ اما با وجود این تجارب، جهت تعیین بهترین اثربخشی، در قالب روش‌های علمی و استاندارد امروز دنیا، فقط برای تعداد محدودی مورد تأیید و تطبیق قرار گرفت و اثربخشی بقیه فرآورده‌ها به طور دقیق مشخص نشده است. از این رو، بستر مناسبی برای محققین علاقمند با رویکرد بهره‌گیری مناسب از منابع مکتوب طب سنتی در این خصوص می‌باشد.

سپاسگزاری

نتایج این تحقیق بخشی از پایان‌نامه دکترای تخصصی پژوهشی طب سنتی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی مازندران می‌باشد که با حمایت مالی معاونت تحقیقات و فن‌آوری دانشگاه علوم پزشکی مازندران انجام شد.

References

1. Tekye E, Moghadam nia S, Eidi A, Taghizadfarid R, Ferdosi R, Zarringalam J. Investigation on the anti-inflammatory and analgesic effects of *Olea europaea* L. metanolic extract on male NMRI mouse. *Iran South Med J* 2012; 15(1): 13-24. (Persian).
2. Ghasemi Pirbalouti A, Azizi S, Koochpayeh A. Healing potential of Iranian traditional medicinal

Yaman و همکاران بر روی حیوان انجام شد. آن‌ها روغن *Nigella sativa* را با سیلور سولفادیازین برای ترمیم سوزشگی مقایسه کردند و نشان دادند که فرایند بهبودی و ترمیم زخم سوزشگی سریع‌تر انجام می‌شود. البته مکانیسم این اثربخشی را به دلیل اثرات ضد باکتریایی، ضد التهابی، آنتی‌اکسیدانی و اثرات ایمونولوژیکی این روغن گیاهی ذکر کردند (۵۱).

روغن‌های مورد استفاده در طب سنتی ایران نیز خاصیت آنتی‌باکتریالی، ضد التهابی و آنتی‌اکسیدانی دارند و شاید در بررسی‌های آینده، اثرات التیام‌بخشی آن‌ها برای زخم‌های سوزشگی در یک روش‌شناسی جدید نیز مورد تأیید قرار گیرد. هر چند در مجموعه فرآورده‌های معرفی شده، گیاه دارویی با خاصیت پروتئولیتیکی مهمی ذکر نگردید؛ اما فرآورده‌های معدنی مثل آهک که قدرت پروتئولیتیکی بالایی دارد، بعد از انجام تغسیل با آب و مخلوط کردن با بعضی از تخفیف دهنده‌ها مثل روغن‌ها توصیه و اشاره گردید که موجب بهبودی سریع در زخم‌های وسیع کثیف و سوزشگی‌ها می‌شود. در این خصوص، سنگ‌های معدنی دیگر را نیز معرفی نموده‌اند که در این موارد، اشاره‌ای به مطالعه حیوانی در منابع مکتوب نشده است و برای بیماران مفید و مجرب قلمداد گردیده است.

حافظی و همکاران در مطالعه خود اثرات التیام‌بخشی میوه کیوی - دارای خاصیت پروتئولیتیک - بر زخم‌های سوزشگی را در مدل حیوانی بررسی کردند و نتیجه گرفتند که عملیات دبریدمان شیمیایی به جای دبریدمان مکانیکی که در زخم‌های سوزشگی برای جدا کردن بافت‌های مرده نیاز است، به خوبی انجام می‌گیرد و التیام زخم سوزشگی تسریع می‌شود، بدون این که آسیبی به بافت‌های سالم وارد شود (۵۲). همچنین بسیاری از این موارد در کتب درمانی طب سنتی و مطالعات جدید آمده

- plants on burn wounds in alloxan-induced diabetic rats. *Rev Bras Farmacogn* 2011; 22(2): 3978-403.
3. Ansari-Lari M, Askarian M. Epidemiology of burns presenting to an emergency department in Shiraz, South Iran. *Burns* 2003; 29(6): 579-81.
4. Cakir B, Yegen BC. Systemic Responses to Burn Injury. *Turk J Med Sci* 2004; 34: 215-26.

5. Kasaee M, Rashidy Pour A. The effect of local fish oil on the repair of burn wound in rats. *Koomesh* 1999; 1(1): 17-22. (Persian).
6. Rahzani K, Taleghani F, Nikbakht Nasrabadi A, Omrani Fard M. Qualitative Approach on Social Problems in Burned Disfigurement Individuals. *J Arak Univ Med Sci* 2008; 11(3): 37-48. (Persian).
7. Khorasani G, Hosseinimehr SJ, Zamani P, Ghasemi M, Ahmadi A. The effect of saffron (*Crocus sativus*) extract for healing of second-degree burn wounds in rats. *Keio J Med* 2008; 57(4): 190-5.
8. Khorasani G, Hosseinimehr SJ, Azadbakht M, Zamani A, Mahdavi MR. Aloe versus silver sulfadiazine creams for second-degree burns: a randomized controlled study. *Surg Today* 2009; 39(7): 587-91.
9. Atiyeh BS, Costagliola M, Hayek SN, Dibo SA. Effect of silver on burn wound infection control and healing: review of the literature. *Burns* 2007; 33(2): 139-48.
10. Gorji A. Pharmacological treatment of headache using traditional Persian medicine. *Trends Pharmacol Sci* 2003; 24(7): 331-4.
11. Rezaeizadeh H, Alizadeh M, Naseri M, Ardakani MR. The Traditional Iranian Medicine Point of View on Health and Disease. *Iran J Public Health* 2009; 38(Suppl 1): 169-72.
12. Naseri M. Traditional Iranian medicine (TIM) and its promotion with guidelines of world health organization. *Daneshvar Med* 2004; 11(52): 53-66. (Persian).
13. Ramezani F, Shams Ardekani M, Keshavarz M, Nazem Hakim E, Minaii M. An overview of organs, spirits, faculties, and activities in theoretical medicine. *J Islamic Iran Trad Med* 2011; 1(4): 337-48. (Persian).
14. Shah Arzani MA. *Tebbe Akbari*. Tehran, Iran: Jaledin Publication; 2008. (Persian).
15. Chaghmini MM. *Chaqmimi Small Canon*. Tehran, Iran: Iran University of Medical Sciences; 1996. (Arabic).
16. Ibn Sina (Avicenna). *The Canon of Medicine*. Tehran, Iran: Soroush Publication; 2011. (Arabic).
17. Mosaddegh M, Naghibi F, Moazzeni H, Pirani A, Esmaeili S. Ethnobotanical survey of herbal remedies traditionally used in Kohghiluyeh va Boyer Ahmad province of Iran. *J Ethnopharmacol* 2012; 141(1): 80-95.
18. Shahabi S, Hassan ZM, Mahdavi M, Dezfouli M, Rahvar MT, Naseri M, et al. Hot and Cold natures and some parameters of neuroendocrine and immune systems in traditional Iranian medicine: a preliminary study. *J Altern Complement Med* 2008; 14(2): 147-56.
19. Gooshah Gir A, Namdar H, Emaratkar E, Nazem E. Avicenna's view on the prevention of thrombosis. *International Journal of Cardiology* 2013; 166(1): 274-5.
20. Emtiazy M, Choopani R, Khodadoost M. Atheroprotector role of the spleen based on the teaching of Avicenna (Ibn Sina). *Int J Cardiol* 2013; 167(1): 26-8.
21. Mikaili P, Shayegh J, Asghari MH, Sarahroodi Sh, Sharifi M. Currently used traditional phytomedicines with hot nature in Iran. *Annals of Biological Research* 2011; 2(5): 56-68.
22. Naghibi F, Mosaddegh M, Mohammadi M, Ghorbani A. Labiatae Family in folk Medicine in Iran: from Ethnobotany to Pharmacology. *Iran J Pharm Res* 2005; 4(2): 63-79. (Persian).
23. Fallah-Hosseini H, Fakhrzadeh H, Dastpak A, Azarabadi M, Mahtashami Tonekaboni R. The review of herbal medicine effective drugs on hyperlipidemia. *J Med Plants* 2005; 4(15): 9-20. (Persian)
24. Selig HF, Lumenta DB, Giretzlehner M, Jeschke MG, Upton D, Kamolz LP. The properties of an "ideal" burn wound dressing what do we need in daily clinical practice? Results of a worldwide online survey among burn care specialists. *Burns* 2012; 38(7): 960-6.
25. Aienollah B, Zali AR, Hatami H. The research of basic ancestors in medicine. *Teb va Tazkiyah* 2008; 17(1-2): 8-20. (Persian).
26. Samyari H, Naseri M, Shaegh SS, Ali-Askari R. Traditional treatment of periodontics dental diseases in Iran : Review of Library and pharmaceutical companies . *The Journal of Islamic Dental Association of Iran* 2005; 17(3): 15-22. (Persian).
27. Jorjani E. *Zakhireye Khwarazmshahi*. Tehran, Iran: University of Tehran; 2003. (Persian).
28. Mirabzadeh Ardekani M, Shams Ardekani MR, Keshavarz M, Nazem Hakim E, Minaii MB. Natural Issues (Omur-E Tabieia) and Elements in Iranian Medical School. *J Islamic Iran Trad Med* 2011; 1(4): 315-22. (Persian).
29. Momeneh Tonkaboni SM. *Tohfato-Momenin (Tohfehe-Hakim Momen)*. Tehran, Iran: Traditional Medicine of Research Center of Shahid Beheshti University of Medical Sciences; 2007. p. 1-694.
30. Aghili-Khorasani MH. *Makhzanol-Advieh*. Tehran, Iran: Publications and training Islamic Revolution; 1992. (Persian).
31. Al-Razi Z. *Alhawi-fi-Tibi*. Mashhad, Iran: Mashhad University of Medical Sciences; 2008. (Arabic).
32. Aghili-Khorasani MH. *Kholasetol-Hekmah*. Tehran, Iran: Research Institute of History of Medicine, Islamic and Complementary Medicine; 2007. (Persian).
33. Tabari A. *Ferdosalhekmah*. Tehran, Iran: Mehr Amine Publication; 2007. (Arabic).

34. Jorjani SE. Khofei Alaei . Tehran, Iran: Institute of Etelaat; 1998. (Persian).
35. Azamchane Chesti M. Exire-Azam. Tehran, Iran: Nasle Nikan; 2008. p. 580-90.
36. Naseri M, Rezaeizadeh H, Chopani R, Anoshirvani M. The Review of Iranian Traditional Medicine. Tehran, Iran: Institute of Nashre Shahr; 2011. p. 1-276. (Persian).
37. Jorjani SE. Al-aghras Al-tabieh Va Al-mabaheh Al-alaeieh. Tehran, Iran: University of Tehran; 2005. p. 411-5. (Persian).
38. Fazal U. A Handbook of Common Remedies in Unani System of Medicine. New Delhi, India: Central Council for Research in Unani Medicine; 2004. p. 240.
39. Vujanovic S, Vujanovic J. Bioresources in the pharmacotherapy and healing of burns: A mini-review. *Burns* 2013; 39(6): 1031-8.
40. Gupta SS, Singh O, Bhagel PS, Moses S, Shukla S, Mathur RK. Honey dressing versus silver sulfadiazene dressing for wound healing in burn patients: a retrospective study. *J Cutan Aesthet Surg* 2011; 4(3): 183-7.
41. Jull AB, Walker N, Deshpande S. Honey as a topical treatment for wounds. *Cochrane Database Syst Rev* 2013; 2: CD005083.
42. Khan AH. Effectiveness of honey dressing and silver sulfadiazine dressing on wounds healing in burn patients. *The Journal of Bioscience and Medicine* 2013; 3(1): 29-36.
43. Vogler BK, Ernst E. Aloe vera: a systematic review of its clinical effectiveness. *Br J Gen Pract* 1999; 49(447): 823-8.
44. Main ME, Williams D, Jones MS. Treatment of burns with burns & wounds (B & W) ointment and leaf therapy. *J Altern Complement Med* 2012; 18(2): 109-11.
45. Maenthaisong R, Chaiyakunapruk N, Niruntraporn S, Kongkaew C. The efficacy of aloe vera used for burn wound healing: a systematic review. *Burns* 2007; 33(6): 713-8.
46. Okuda T. Systematics and health effects of chemically distinct tannins in medicinal plants. *Phytochemistry* 2005; 66(17): 2012-31.
47. de Sousa Araujo TA, Alencar NL, de Amorim EL, de Albuquerque UP. A new approach to study medicinal plants with tannins and flavonoids contents from the local knowledge. *J Ethnopharmacol* 2008; 120(1): 72-80.
48. Jarrahi M. An experimental study of the effects of *Matricaria chamomilla* extract on cutaneous burn wound healing in albino rats. *Nat Prod Res* 2008; 22(5): 422-7.
49. Houshmand B, Mortazavi H, Alikhani Y, Abdolsamadi HR, Ahmadi Motemayel F, Zare Mahmoudabadi R. In Vitro Evaluation of Antibacterial Effect of *Myrtus* Extract with Different Concentrations on Some Oral Bacteria. *J Mashad Dent Sch* 2011; 35(2): 123-30. (Persian).
50. Pirbalouti AG, Yousefi M, Nazari H, Karimi I, Koohpayeh A. Evaluation of Burn Healing Properties of *Arnebia euchroma* and *Malva sylvestris*. *Electronic Journal of Biology* 2009; 5(2): 62-6.
51. Yaman I, Durmus AS, Ceribasi S, Yaman M. Effects of *Nigella sativa* and silver sulfadiazine on burn wound healing in rats. *Veterinari Medicina* 2010; 55(12): 619-24.
52. Hafezi F, Elmi Rad H, Pedram MS. Determination of the Macroscopic Effect of Kiwi Fruit on Wound Healing in Rats (A New Effective Drug for the Treatment of Deep Chronic Wounds). *Iran J Surg* 2014; 17(1): 18-25. (Persian).
53. Avaz Kermani N. Sharhelasbab v Alalamat. Tehran, Iran: Institute of Historical Studies Islamic and Complementary Medicine of Iran University of Medical Sciences; 2008. p. 543-4.
54. Alieasl J, Barikbin B, Naseri M, Kamalinejad M, Emadi F, Jafari DE, et al. A review of the treatment of burns from the perspective of Iranian Traditional medicine. *Journal of Medical History* 2013; 5(14): 79-96. (Persian).